

ЗА НЯКОИ ЗООНИМИ В ГОВОРА НА С. РЕЧАНЕ, ПРИЗРЕНСКО

Илияна Гаравалова

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“, Българска академия на науките

garina@abv.bg

Резюме. Статията е резултат от проучванията във връзка с изпълнението на проекта „Говорът на с. Речане, Призренско (с особен оглед на морфологичната система)“ на СБДЛГ към ИБЕ „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН. Нейната основна цел е да представи част от лексикалното богатство на речанския диалект, по-специално някои от начините за назоваване на домашните и дивите животни в него. При анализа на включените в изложението зооними, представляващи интерес от словообразователна и семантична гледна точка, се акцентира и върху онези техни фонетични и морфологични особености, които представляват доказателство за принадлежността на проучвания диалект към българското езиково землище. Изследването се извършва в диалектен контекст, като се подчертават връзките, съществуващи между лексикалните парадигми на речанския говор и други български диалекти. То се прави изцяло въз основа на материал, лично събран от автора по време на провеждането на кандидатстудентски курсове по български език, литература, история и култура за българското малцинство в с. Речане, Призренско, в периода 2015–2023 г.

Ключови думи: диалектология, лингвистична география, диалектна лексикология, зооним и др.

Обект на изследване в тази статия са някои от зоонимите, характерни за лексикалната парадигма на диалекта на с. Речане, Призренско – западнобългарски по своята същност говор, носещ всички диагностициращи белези на нашия език (факт – категорично потвърждаващ неговата етническа принадлежност), който, понеже се намира във възможно най-западната част на българското езиково землище, се превръща във важно доказателство за непрекъснатостта на българския езиков континуум и местоположението на неговата западна граница. Тъй като е разположен извън българските държавни граници, в изолиран район с население, подложено на сериозни асимилационни тежениния от страна на различни чужди национални интереси в продължение на десетилетия, неговата лексикална парадигма, най-бързо променящото се и най-податливото на външни влияния равнище на езика, показва някои интересни специфики, които ще бъдат обект на изследване тук.

Поради високопланинското разположение на областта Средска Жупа, за принадлежащите към нея селища, включително и с. Речане, е характерно добре развитото животновъдство. Макар че в съвременното тази дейност е по-ограничена поради голямата трудоемкост и силната емиграция, която е причина в населените места броят на хората в работоспособна възраст значително да е намалял, все още могат да се видят големи стада селскостопански животни.

Най-широко отглеждани в с. Речане са кравите. За различните по пол и възраст животни в тяхното стадо се употребяват домашни думи с общославянски характер, срв.: *кравѝа, бѝк, вѝдл, тѝле*, както и производни от тях лексеми (напр.: *Кравѝе, мѝйе ѝмамо кравѝе, пѝсет и мѝчка уз мѝле мѝчиче, и ѝна ѝе у кравѝе. Ыѝа сум дѝрѝжала кравѝу рѝнее, сѝг нѝ можем. Не, и кравѝе да вѝиш у сѝлото, ама тѝ ѝдеш кѝсно, ѝма дѝлу, кравѝе идѝт да пѝс'ет, чѝбани ѝма, свѝ ѝма. От кравѝа, от кравѝа, нѝчемо ѝвѝе из продѝвнища, прѝшак ѝе, брѝ. Нѝма нѝ трѝйес кравѝе ѝвде у Рѝчане, а свѝ ливѝде сѝдет, ѝ, некѝсене, ѝ. Трѝйес кравѝе, а ме рѝзумеш тѝ пѝ-вѝше. И крѝпне код нѝс, крѝпне кравѝе, крѝпне, ѝма млѝко, дѝста ѝма. ѝна дѝрѝжи кравѝа и знѝм од когѝ ѝзема млѝко. Овѝетина, ѝагнѝтина, телѝтина, кравѝе – тѝй ѝѝдемo свѝ, сѝмо прасѝтина не ѝѝдем. А тѝй ѝе чѝрба от пѝче, сѝпа, пѝча чѝрба от телѝтина ѝма и од ѝагн'а прѝйм, и од бѝтаци (пилешко бутче). Двѝ бѝка су у шѝми. И тѝа нѝч' ѝе пѝрва нѝч', коя Мохѝмед пѝчва да дѝноси Корѝна, стрѝници Курѝна, пѝсан на бѝкови кодѝи. И тѝле за тѝлече мѝсо.*). Трябва да се подчертае, че в речанския говор, успоредно с характерните не само за крайните северозападни български говори (като Кюстендилско, Трънско и др.), но и за сръбския език, съставни съществителни, образувани с наставка *-ин-*, се употребяват и именни словосъчетания, включващи зооним или прилагателно, образувано от името на съответното животно (напр.: *Овѝетина, ѝагнѝтина, телѝтина, кравѝе – тѝй ѝѝдемo свѝ, сѝмо прасѝтина не ѝѝдем. И тѝле за тѝлече мѝсо. Нѝкой нѝче уд бѝвола мѝсо да ѝеде.*).

Тук няма да се спираме отново на граматични явления като наличието на остатъци от именното склонение и разширяването на употребата на плуралното окончание *-и* в диалекта на с. Речане, Призренско, които се илюстрират с част от приведените примери, тъй като те са подробно разгледани другаде и нямат отношение към семантиката или определянето на етническата принадлежност на анализиранията в статията лексика (Гаравалова / Garavalova 2020: 60 – 63).

Що се отнася до названието на скопеното мъжко животно обаче, в сръбската лексикална парадигма то се характеризира с изпадане на краесловната съгласна (БЕР / BER 1971: 174), докато в българския език, включително и в речанския диалект, тя задължително се пази (напр.: **Въл** *йе туй. Има дōлу двā вōла, идēt да пās'ет, чōбани йма, свē йма.*).

Същото явление се наблюдава и при съществителното *бивол* (БЕР / BER 1971: 174), при което в говора на с. Речане, Призренско, за разлика от сръбския език, краесловното *л* задължително се пази (напр.: **Бйвол** *нēмам. Бйволи пā нē. Знāм ги бйоли, знāм ги. Глēдале смо бйволи, āма у пōле. Дōле у грād, у пōле, дōвде нēмало нйкой бйоле. Нē, нē, дōвде нēмало бйули, нēма. Нēкой че се прēвари да ўзе бйвола, да кўпи, пā да зāколи за зйма. Нйкой нēче уд бйвола мēсо да йēде, а йе жēнско и дā, мўзе сē. Нē, йōк, уз бйволи нē, дōва Жўпа надкoло уз бйволи нē.*). Както проличава и от примерите, този вид едър рогат добитък, за съжаление, вече не е характерен за анализиранията географска област, тъй като отглеждането му е прекалено трудоемко, а ползите значително по-малко от тези при отглеждането на крави. Може би това е и една от причините в събрания нов диалектен материал да не се регистрират наименования на женското и на малкото животно от този вид.

От дребния рогат добитък в областта Средска Жупа най-много се отглеждат овце, а към многобройните овчи стада обикновено се причисляват и козите, които далеч не са толкова популярни тук. В този случай отново става дума за домашни названия с общославянски характер, разграничаващи животните по пол и възраст, от които се образуват редица производни (напр.: **Свйне нē, овēна, овēна, козā. Ован** *йе водач. Сāмо крāве, дōвце нēмамо, дōвце йма, туй йе Плāйане гōре. Плāйане гōре йма дōвци. Рēчане нēма дōвци. Сāмо от Плāйане, Рēчане нēма кōзи, нй дōвце, нй нйшита. А туй йе чōрба от пāче, сўпа, пāча чōрба от телēтина йма и од йāгн'а прāйм, и од бāтаци. Йāре, кōзи, йсто нēмаме и йāрец – нē. Че йма пāстир, кōй чўва, дōтреден пāстир води ште кōзийа пāс тогāва.*). Следва да се подчертае, че съществителното *йарец* се употребява за назоваване на мъжката коза в западния край на българското езиково землище (в Кюстендилско, Трънско, Босилеградско, Самоковско, Пернишко, Дупнишко, Ихтиманско, Банско, Разложко, Велеско, Прилепско, Охридско, Кичевско, Стружко и др. (Арх. БДР / Arh. BDR). Същите наименования, но в съчетание с прилагателно със значение 'който живее свободно в природата при естествени условия', се използва за назоваване и на съответните диви животни (напр.: **Па тō, дōве йе дйвл'а кōза, туй йе, штō йāде трāва. Ёве у плāина – дйвл'а кōза. Ё, у плāина дōве сум слйкал. Ё, ёво йē, глēдай. Има мēчки, ма ёво йа дйвл'а кōза, глēй штō йе мēсо.**). В случая следва да се подчертае и липсата на преглас *я > е* при зоонимите **йāгн'а, йāре, йāрец**, който не е характерен за северозападните говори, но е задължителен за сръбския език – още един факт, подкрепящ тезата за българския характер на речанския говор (БДА / BDA 2001: 106 – 112; Гаравалова / Garavalova 2021a: 69).

В разговорите за посочените дотук видове стадни животни, отглеждани в с. Речане, Призренско и областта Средска Жупа, логично се регистрират и някои наименования, свързани с тяхното обгрижване, които предизвикват интерес. Така например като название на човека, който се грижи за животинското стадо, най-често се среща съществителното *чобанин* (напр.: **Йма дōлу двā вōла, идēt да пās'ет, чōбани йма, свē йма. Не, и крāве да вйш у сēлото, ама тй идеш кāсно, йма дōлу, крāве идēt да пās'ет, чōбани йма, свē йма.**). То е от персийски произход и попада в лингвистичната система на южнославянските езици в резултат от поредица гео-политически процеси, довели до трайно съседство между тях и представители на тюркското езиково семейство, като лексемата е характерна както за българския, така и за сръбския език (Гаравалова / Garavalova 2014: 66 – 67). Успоредно с нея в речанския говор обаче е регистрирана и употреба на домашното наименование (Гаравалова / Garavalova 2014: 59-66), *пастир* (напр.: **Че йма пāстир, кōй чўва, дōтреден пāстир, води ште кōзийа пāс тогāва.**). При това двете лексеми функционират в анализирания териториален говор като пълни синоними. Следва да се отбележи също така, че употребяваният в разглежданата диалектна лексикална парадигма глагол, назоваващ действието доене, *мълза* (напр.: **Нйкой нēче уд бйвола мēсо да йēде, а йе жēнско и дā, мўзе сē.**) в различни фонетични варианти (в зависимост от застъпниците на групата *-ъл-*), е характерен предимно за северния дял на западния български ези-

ков ареал, като на юг прониква до Кюстендилско, Самоковско, Дупнишко и Банско (чрез отделни производни), а на изток достига до Асеновградско (БЕР / BER 1995: 388 – 389; Антонова-Василева / Antonova-Vasileva 2021a: 133).

И до момента много популярно впрегатно животно в с. Речане, Призренско и региона е конят. При това в разглежданата диалектна лексикална парадигма в преобладаващия брой случаи се пази архаичният облик на думата (Гаравалова / Garavalova 2021a: 87) със запазена краесловна мекост (напр.: *Кѡн’ ѝе нѣгов, нѣговийа кѡн’*. По старѣ обѣчае, кога се ѡна ѹдае, ѝѣзди на кѡн’а, не у кѡлу. Сѡмо нѣвеста на кѡн’а. Ѳна бѣла на кѡн’а, ѡна. Нѡпре бѣло на кѡн’а, на кѡн’а бѣло нѡпре, сегѡ нѣ, у кѡла, лѣна, свѣ. Двѡ кѡн’а ѝмам. Па ка ѡвде, траѣ кѡн. Че ѝѡйне на кѡна, уз кѡн, на нѣг че ѝѡйне и че ѝд по жѣто, че се врѡти, свѣ тѡк ѝе ѝшло.). Като название на малкото животно от разглеждания вид в диалектната паридигма е регистрирана формата *жѡдребе* (напр.: *Ѳни ѝмат двѡ кѡн’а и жѡдрѣбе*.), която във този си фонетичен облик е типична за югозападния дял на българското езиково землище, а във вариант със широк изговор на старобългарската ятова гласна се среща още в родопските и странджанските диалекти (БЕР / BER 1971: 554).

Предвид факта, че жупците от векове изповядват мохамеданството, напълно логично е те да не отглеждат прасета, защото, както сами отбелязват: ... ѡвде *прѡсе* не ѝѡдемо. Живѡтни ѝма млѡгу – крѡва, ѡвца, кѡза, а *свѣине, свѣине* не тѡчем. *Свѣине* нѣ, овѣна, овѣна, козѡ. Названието *свиня* в речанския говор се употребява като родово и като име на женското животно, а *прасе* – като родово и като название на мъжкото или малкото животно, а когато става дума за дивите животни от вида, към наименованието често се добавя и прилагателното *див* ‘който живее свободно в природата при естествени условия’ (напр.: *Па ѝма, вѡци ѝма, свѣине ѝма, ѡли нѣ знам свѣ да кѡжем. А не, ѝма, кѡко не, и дѣви прѡсета, па ѝдет и га лѡв’ет...*). Интерес в случая представлява начинът на назоваване на мъжкия екземпляр от представения животински вид. В диалекта на с. Речане, Призренско, това става по няколко начина (напр.: *А не, ѝма, кѡко не, и дѣви прѡсета, па ѝдет и га лѡв’ет, ооо, ѝма лѡвци, кѡко не, и лѡв’ет, пааа глѣгане, глѣгане, ѡле ко ѝе, ѡвде прѡсе не ѝѡдемо. Ыма, кѡсе лѡваде и двѡ глѣгѡна слѣзат у гилѡве. Ывек вѡйпър ми ѝскочи, дѣка мѡчки ѝмало, па нѣ се плѡшим*.). Както личи от примерите, с най-висока честота на употреба се отличават характерните и за българския книжовен език названия *глиган* и *диво прасе*, но се регистрира също и диалектното име от домашен произход *ветър*, характерно също за Софийско, Радомирско, Елинпелинско и Пиротско, и разпространено и в сръбския език (БЕР / BER 1971: 134).

Неделима част от стопанския двор на жупци са домашните птици. Поради голямата надморска височина, на която се намира областта, и свързаните с това климатични специфики, разнообразието тук обаче не е голямо, срв.: *Нѣ държѣ шѡтке* (патици) *нѣкои, нѣ чѡрка* (пуйка), *нѣ чѡрак* (пуюк) *нѣ държѣ*. При това следва да се отбележи, че и двата зоонима, споменати в примера, имат значителен ареал на разпространение в рамките на българското езиково землище и фонетични и морфологични облици, типични за крайните северозападни диалекти. Така например съществителното *курка* ‘пуйка’ е регистрирано в Пиротско, Царибродско и Босилеградско, както и на изток в Русенско и Силистренско (БДА / BDA 2001: 439), а зоонимите *шатка* / *шатица* са регистрирани в по-голямата част от крайните северозападни и крайните югозападни говори, както и в част от същинските югозападни български говори (БДА / BDA 2001: 444).

В с. Речане, Призренско, от домашните птици се отглеждат единствено кокошки, като названията на мъжкото, женското и малкото животно не се отличават с никакви специфики, освен запазването на етимологичната мекост на съгласните, срв.: *кѡкошка, нѣте(ѣ)л, нѣл’а* (напр.: *Пѣтел, вѣка да не ѝѣ, вѣка, зѡчула кѡ нѣтел. Штѡ ѝедѣт кѡкошке как се зѡве? Ѳрео, ѝма ѡрео, крѡжи тѡмо по кѡкошке. От нѣл’а ѝе нѣлече мѣсо*.). Впечатление прави обаче една интересна тенденция през последните години – макар да имат по-ниска стопанска стойност, декоративни породи петли изместват все повече кокошките, снасящи яйца, като при това са оставяни да се разхождат свободно в дворовете. Причината за това съвсем не е само естетическа. Регионът изобилства от отровни змии и хората са намерили естествен начин да предпазват домовете си от тях: *Кѡкошке ѝе дѡбро, затѡѣ ѝѣ държѣт – за змѣйѣ. Змѣйѣ кѡкошка н’ ѡстал’а гѣ ѝе, ѡна дѣрек у глѡва ѝа кл’ѡва. Ё, ѡвде сѣдиш, ѡли трѣба да пѡзиш, штѡ знаш от дѣк н’ѡкуа че ѝзладже, трава ѝе, а дѣ ѝма кѡкошке, кѡкошка у глѡва ѝѡ... кѡкошка. И кѡкошка дѣрек у глѡва ѝа ѡдара. ѡли сѡд нѣкой не държѣ кѡкошке, мѡчке ѝма, мѡчке, шѣтает. Нѣ, нѣ, кѡкошка и мѡчка не ги ѡстале, неприѡтели са*.

Домашни любимци, помощници и приятели на човека в с. Речане, Призренско, традиционно са

котката и кучето. Във връзка с начините за тяхното назоваване е важно да се отбележи, че в речанския говор като единствено название, служещо за обозначаване на вида *Canis familiaris* в събрания нов диалектен материал, се регистрира съществителното име *куче* (напр.: *Да на̀рaним ѝе́но куче́ болесно, ѝа́ да га на̀рaним и ѝа́ у ре́ка, о́но не́как. Ка́ко кой во́лим не́кой ма́чке, не́кой во́ли куче́, не́кой во́ли о́во, не́кой во́ли о́но. Е́й, да на̀рaним куче́то, се́бе, до́лу сум би́ла у ре́ка. А́йде, ви́кат сна́а и си́н, че се у́тепаш ти́ за куче́, што́ дчет и куче́, па да га на̀рaним и́онáйе* (онова). *Мнóго бо́лно, мнóго, прѝвечера сум о́тишла, дѝ туйка не́ма да и́е́ду и се врѝ туй куче́ вѝче, и́ей па ни́й смо, те́й ка́жет, че гле́дамо куче́ да па́днемо у ре́ка.*). То е характерно за по-голямата част от българската езикова територия и за нормативния език, и представлява специфика, отличаваща българската лексикална парадигма от тези на останалите славянски езици, включително на сръбския (БДА / BDA 2001: 433; БЕР / BER 1986: 168; БЕР / BER 1996: 185; Антонова-Василева / Antonova-Vasileva 2021b: 185).

Като се има предвид фактът, че по отношение на названието на домашната котка лингвогеографската карта на славянския свят се дели на две части в зависимост от това дали на нея се откриват корените *кот-* / *кощ-* или *мач-* / *тащ-*, като в лексикалната система на повечето славянски езици функционира само единият корен (срв.: *кот-* / *кощ-* – в руски, белоруски, полски, горно- и долнолужишки; *мач-* / *тащ-* – в сръбски, босненски, хърватски и словенски; наличие и на двата типа продуктивни основи – в диалектите на българския, чешкия и словашкия език и в Югозападна Украйна) (ОЛА / OLA 2000: 45, 57, 77; Гаравалова / Garavalova 2021b: 86; Панайотов / Panayotov 2001: 96 и др.), напълно закономерно е в диалекта на с. Речане, Призренско да се открива типичното за западната част на българското езиково землище име на мъжкото, женското и малкото животно, образувано с корен *мач-* (напр.: *Съ уплáшила ма́чка. А ѝа́ прѝчам уз ма́чке, и́мам ма́че трѝ ма́ле. А́йде, Ма́йцо, а́йде код ме́не о́ни. Во́лиш и ѝа́ во́лим ма́чке, а не́кой не ми во́ли. Ви́деле ма́чке и́уз двѝр и ма́чка до́шла, и о́на: „Ѝа́ – ка́же, – во́лим ма́чке“. И́мам ма́чка мо́йа, умáчила се трѝ ма́че. И ма́чките гле́дамо. Ви́дела сум не́т ма́чора се и́грайу.*). Интересно е да се отбележи обаче, че в речанския говор е регистрирано и съществителното *котка*, само че тук то се употребява със значение ‘паве’, срв.: *Свѝ и́е ко́тка, не́ма ни́где, свѝ у́лице, свѝ и́е ко́тка. Па о́но и́е по́-здраво. О́н, ма́йстер, ви́ка. Домашните котки също са част от естествената защита на жупци срещу отровните змии, за която стана дума по-горе (напр.: *Ама и́а́ко смо ра́ати* (спокойни), *не зми́йа и смѝк не́, и ска́чка не́, и му́ва не́, и не́шта мо́ра, о́н на ска́чка, на свѝ че тѝрчи и и́а́ла ма́чка. Ма́чка чу́ва куча на́дколо, свѝ, па ка́ко. И за́ л'уда не и́а́ во́лиш, кат она́ ти чу́ва куча? Свѝ пои́е́де, че те́па зми́и и смѝко́и о́ва. Не́ма стра́у и́ч, дѝт и́ма те́е но́кти си́гурно. Ма́чка и́е на́й-до́бро да дрѝ́жиш, ма́чка. И ма́чка се бо́ри уз на́у. Е́р о́на и́ма ка́нджа ма́чка и са́мо и́а... у гла́ва и́а...).**

Както вече бе отбелязано, селищата, принадлежащи към областта Средска Жупа, са разположени високо в планината в изключително живописен район, изобилстващ от диви животни, но не особено благоприятен за развитие на земеделие. Нещата не се променят особено дори и след навлизането през последните години на западни фирми, изкупуващи горски плодове от този екологичен район и поощряващи отглеждането на малини, къпини и касис от местните хора. Причина за това до голяма степен са и мечките, които също увеличават своята популация (напр.: *Не́, куде на́с и́ма мло́го живѝтне и ме́чке и́ма, и о́ве, али ме́чке мло́го и́ма, ме́чке. Куде на́с не́ может ут ме́чке ни́шта да посе́йат – ни па́сул', ни ни́шта, мло́го ме́чке и́ма. И ме́чка свѝ ру́чи, свѝ, ни́шта не мо́жеш да у́зеш – ни ма́лине, ни гра́й, ни ку́куруз, ни́шта. Свѝ па́радай* (домат), *свѝ, у́лезе у ба́шча, свѝ ру́ши. Ру́ши па́радай, свѝ че изга́зи, свѝ че ба́стише. И кат че и́деш ти́, не́ма ни́шта, се́г са́мо да се ко́си тра́ва. О́но ку́куруз га́зи, ру́ши, ку́куруз и́е́де. За туй ни́шта куде на́с не́мамо да се́ймо).* И макар че местните не признават да са особено притеснени от подобно съседство (напр.: *И́ма, а́ха́, и́ма ме́чке. Свѝгде шѝтаи́е, си́гурно ги пу́стиле, не́ке, шѝтаи́е но́рмално. Кра́ве, ми́йе и́мамо кра́ве, па́сет и ме́чка уз ма́ле ме́чиче, и о́на и́е у кра́ве. Не́ са ме́сойе́дени.*), те все пак се съобразяват с тях (напр.: *Па и́а́ка и́е, ме́чка и́ма сна́га. Не́, са́г и́ма ме́чка о́вде у се́ло и у пла́ина. Не́ма, то и́ма ме́чки пу́но по и́у́ма, але са́мо у и́у́ма тре́бе ху́бава. И́ма ме́чке в и́у́ме, гла́дне, ни и́е о́пасно, да и́ма што да и́а́де. В не́му и́ма ме́чке. Не́, не́, и́злазе ме́чке и ма́ле.*) и значително съкращават разходките си извън селищата (напр.: *Се́га че и́дем да рече́м у Небрѝ́тите, дѝт се ви́ка Небрѝ́тите, и че се врáтимо. А се́га ни́кой не ми да́ве, за́што и́ма ме́чке. Куде да рече́ш ти да не́шачиш, да и́деш, ме́чку че ви́диш. И стра́шно и́е. О́на мо́ж да е не́кек л'у́та, мо́ж да и́ма и ме́чечике́ по́сле, и́ма кой ма́йк'а, кде дѝте што бра́ни и бо́лее се́ди и чу́ти.*), макар че в повечето случаи селата са на пешеходно разстояние едно от друго. Както личи и от приведените примери, единствената специфика при названията на

животното от разглеждания вид в сравнение с тези в нормативния български език се наблюдава при съществителните със значение ‘малко мече’, които се характеризират с натрупване на суфикси.

Освен мечките, глиганите и дивите кози, за които стана дума по-горе, горите около с. Речане, Призренско изобилстват с още много по-дребни бозайници, както и с различни птици, но зоонимите, с които те се назовават, също не се отличават особено от тези в нормативния български език, а конкретните им диалектни облици, регистрирани в речанския говор, са характерни за голяма част от българските териториални говори, срв.: *лисице, вүци, елѐнч’ътъ, сѣрна, птїца, штѣркуи, дрео, голубѣви* (напр.: *Напрї бѣше млѣго лїсице по пүт, сѣга нѣма. Шабан ље снїмал и мѣчка, и лисице ка дѣдѣжет. Па љма, вүци љма, свїне љма, љли нѣ знам свѣ да кѣжем. Елѐнч’ътъ слѣбо у зелѣното, рїѣдѣко нѣгде, нѣгде по вїсоко, как гүдре дѣлеко сѣрна че вїд’же. Ё тѣ љѣ, дѣбро љѣ, мѣж да нѣ знам кѣа љѣ птїца, љма тўљ љѣ дѣбра љѣ тѣа, штѣ пѣѣ. Знам, нѣ, у Лѣквица нѣма штѣркуи. Штѣркуи, мїѣе ги вїками штѣркуи. Нѣге дүгечке. Йѣс, ѣвде нѣмат, љма дѣле у пѣле. Дѣле, штѣркуи, нѣма ѣвде нѣгоре. Нѣ дѣржї шўтке нїкои, нѣ дѣржї штѣркуи. Лѣгло за... голубѣви, тѣко нѣке птїце.*). Така например, фонетичният вариант *голуб* за названието на гълъба се среща не само в редица западнобългарски диалекти, но дори и в Малкотърновско (в югоизточния край на българското езиково землище) (Арх. БДР / Арх. ВДР), а разширяването на употребата на плуралната флексия -ови извън парадигмата на едносричните съществителни от мъжки род също е често срещано явление при български диалекти от различен тип (вж. коментара към карта М 13) (БДА / ВДА 2016: 174).

Същият извод може да се направи и по отношение на зоонимите, назоваващи различни видове риби, влечуги и земноводни, които също често се отбелязват в събраните нови теренни записи, защото, както личи от името му, с. Речане, Призренско е разположено на мястото, където се събират няколко притока на р. Бистрица, които изобилстват с фауна от този тип (напр.: *Ѡвде нѣгоре нѣпре смѣ љмале гѣре рїбе нѣстрѣве, кад бїла чїста вѣда. Рїбе нѣстрѣке. А, ѣве вѣке свѣ љѣ сум и ѣстарѣла ѣвде, нѣстурѣке, кѣко љдеи, ѣна љѣ ѣтровна, нѣма рїбе вѣче. Нѣма рїбе, рїба пѣѣле, тѣ нѣпїле се и... нѣма рїбе. А тѣ љѣ гүштер, мѣж да љѣ бїло. А бїло рїбка. Йѣ рѣко, дѣн љѣ гүштер. И жѣбї, љли нїшта, свѣ, жѣбїна нѣ... мѣрат пѣ-вїше у вѣда и штѣ дѣ... прѣ сѣ ѣтрова. Нѣ знам, тўљ са смѣкуи сїгурно. Йч, смѣк љма, тўљ љѣ кѣ пѣрчем, тўљ љѣ... смѣк љма. У шкѣла тўљ че бїнемо, нѣ смеймѣ дѣлеко, љма змїѣе. У шкѣла, у двѣриште че бїне, дѣца с бѣг, змїѣе штѣ љма, дѣле (по-дѣлеко) нѣ.*). Интересно е да се отбележи, че в речанския говор зоонимът *змия* стеснява значението си до събирателно название само на отровните змии, докато *смък* разширява семантиката си до събирателно име за всички неотровни змии (напр.: *Нѣ, сѣг љѣ тѣпло и ѣни, змїѣе и смѣкои, свѣ љзлазе, ѣдѣ чѣка и ѣни да љзладѣжат. Йма и ѣтровни, и нѣѣтровни. Змїѣе љма, смѣкои. Ѡтрѣвна љѣ свѣ, штѣ љма шѣрке. Пѣгледни нѣ рокѣ му, пѣгледни. Смѣк те вѣже, мѣже да те вѣже и да те љдави, а змїѣа љѣде. Змїѣе и смѣкои. Смѣк, змїѣа. Змїѣа љѣеда, а смѣк вѣже. Йѣ од змїѣа се пѣлїшим, љма и тѣѣ, смѣк са пѣ мѣтар љ по двѣ. Смѣк. На змїѣ љма ѣне шѣрке. Тѣѣ мѣж да љѣ пѣскок’ љѣ (усѣйница). Змїѣ, шѣрка, пѣскок, бѣла, бѣлка, кѣко кѣа љѣ. Звѣчерка ѣвде нѣ вѣруем да љма тѣа, штѣ звѣ... уз рѣп штѣ звѣни. Нѣ, нѣ, шѣрке љма ѣвде љвек. И тѣ, штѣ кѣжеи, на ѣсвалт се сднчат, по кѣц’ке. Ѡѣѣ, змїѣе са... сѣрум. Шѣрке.*). Трябва да се уточни също така, че, както личи и от приведените по-горе примери, със съществителното *шарка* се назовава пепелянката, *подскок* е името на усѣйницата, а *звѣнчарка* жупци наричат гърмящата змия. Наименованията и на трите вида отровни змии са мотивирани от специфики във външния вид и поведението на определеното влечуго.

Интерес представляват и регистрираните в речанския говор названия на насекоми. Част от тях са с общобългарско разпространение, други са частно диалектни, а предвид историческата съдба на областта през последните десетилетия, не е учудващо, че се срещат и сръбски заемки (напр.: *Аѣа, лѣптур* ‘пеперуда’. *Аѣа тўљ љѣ, ахѣ. Лѣптур* куд нѣс, ахѣ. *Лѣптур, лѣптур* љма и крїла, љма рѣзне бѣи, *лѣптур, ахѣ. Ама љѣко смо рѣати* (спокойни), нѣ змїѣа и смѣк нѣ, и *скѣчка* нѣ, и *мүва* нѣ, и нѣшта мѣра, ѣн на *скѣчка*, на свѣ че тѣрчи и љѣла мѣчка.). Следва да се отбележи например, че зоонимът със значение ‘скакалец’ е характерен още за Банско, Разложко, Петричко, Благоевградско, Ботевградско, Брезнишко, Тетевенско и Пазарджишко (Арх. БДР / Арх. ВДР). Налага се също така и изводът, че по отношение на названията на животни, представляващи важна и съществена част от всяка лексикална парадигма, заемките в речанския говор от официалния за областта в продължение на десетилетия сръбски език се регистрират единствено при зоонимите, обозначаващи някои видове насекоми с ниска стопанска стойност. Сръбско влияние е отбелязано и във фонетичния облик

на названието на орела, срв.: *Орео, има орео, кружи тамо по кокошке.*, но, тъй като този зооним е регистриран един единствен път и само при един информатор, трябва по-обстойно да се проучи дали става дума за идиолект или за явление, характерно за говора в цялост.

В заключение следва да се подчертае, че диалектът на с. Речане, Призренско, който се намира в най-западната част на българското езиково землище, представлява изключителен интерес и от лексикална гледна точка. Поради разположеността си извън българските държавни граници неговото население е подложено на сериозни асимилационни тежнения от страна на различни чужди национални интереси в продължение на десетилетия. Това е една от основните причини лексикалната му парадигма, като най-бързо променящото се и най-податливото на външни влияния равнище на езика, да е повлияна най-вече от сръбския език, който е официален за СФР Югославия, част от която е областта Средска Жупа за продължителен период от време. Съществуващото близко родство между двата южнославянски езика допълнително затруднява идентификацията на определено явление като принадлежащо категорично към българската или сръбската словна парадигма. Въпреки това приведените в изложението илюстративен материал недвусмислено показва, че в езика на речанци се открива значително количество архаична лексика, в чийто фонетичен състав или граматично значение се открояват диагностициращите белези на нашия език (напр.: липсата на преглас ъ > е, запазването на етимологичната мекост, наличието на бройно множествено число, на членуване и под.), която се характеризира със специфично българска семантика или чрез която се назовава типично българска реалия, а това потвърждава етническата принадлежност на анализирания диалектна система и на лексикално равнище. Нещо повече, представените в статията лексикални специфики на речанския говор кореспондират не само със западнобългарските диалекти, но и с родопските говори и североизтока на българската етническа територия, което се превръща във важно доказателство в защита на тезата за наличието на преселници от Източна България, дошли в региона на един по-късен етап по времето на гонението на павликяните. Това обяснява и наличието на редица специфики, характерни за източните говори, в диалекта на с. Речане, Призренско (Гаравалова / Garavalova 2022).

Цитирана литература / References

- Антонова-Василева 2021a: Антонова-Василева, Л. *Говорът на българите в Раховец, Призренско*. София: Издателство на БАН „Проф. М. Дринов“. (Antonova-Vasileva 2019: Antonova-Vasileva, L. *Govorat na balgarite v Rahovets, Prizrensko*. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. M. Drinov“.)
- Antonova-Vasileva 2021b: Antonova-Vasileva, L. Котки ‘cats’, котараци ‘tomcats’ and кучета ‘dogs’ – common peculiarities in the dialectal denominations of some of the most popular domestic animals. – In: Nevaci, M., I. Floarea, I. Farcaș (editori). „*Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu*“, Alessandria: Edizioni dell’Orso, pp. 121 – 128.
- Арх. БДР: *Архив за Българския диалектен речник* към Секцията по българска диалектология и лингвистична география към Института за български език при БАН. (Arh. BDR: *Arhiv za Balgarski dialekten rechnik kam Sektsiyata po balgarska dialektologiya i lingvistichna geografija kam Instituta za balgarski ezik pri BAN.*)
- БДА 2001: *Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Ч. I-III. Фонетика. Акцентология. Лексика*. (Авт. колектив). София: Труд. (BDA 2001: *Balgarski dialekten atlas. Obobshtavashht tom. Ch. I-III. Fonetika. Aktsentologiya. Leksika*. (Avt. kolektiv). Sofia: Trud.)
- БДА 2016: *Български диалектен атлас. Обобщаващ том. IV. Морфология* (авт. колектив). София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. (BDA 2016: *Balgarski dialekten atlas. Obobshtavashht tom. IV. Morfologia* (avt. kolektiv). Sofia: Izd. na BAN „Prof. M. Drinov“.)
- БЕР 1971: *Български етимологичен речник*. Т. 1. София: АИ „Проф. М. Дринов“. (BER 1971: *Balgarski etimologichen rechnik*. Т. 1. Sofia: AI “Prof. M. Drinov”.)
- БЕР 1986: *Български етимологичен речник*. Т. 3. София: АИ „Проф. М. Дринов“. (BER 1986: *Balgarski etimologichen rechnik*. Т. 3. Sofia: AI “Prof. M. Drinov”.)
- БЕР 1995: *Български етимологичен речник*. Т. 4. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. (BER 1995: *Balgarski etimologichen rechnik*. Т. 4. Sofia: AI “Prof. M. Drinov”.)
- БЕР 1996: *Български етимологичен речник*. Т. 5. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. (BER 1996: *Balgarski etimologichen rechnik*. Т. 5. Sofia: AI “Prof. M. Drinov”.)
- Garavalova 2014: Garavalova, I., Semantic characteristics of the nouns with essential meaning ‘Shepherd’ and their derivatives in the Slavic languages. – *Academic Journal „Fonetica și Dialectologie”*, vol. 33, pp. 51 – 71.
- Гаравалова 2020: Гаравалова, И. За някои морфологични особености на именната система на говора на с. Речане, Призренско. – В: Сб. „*Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Л. Андрейчин*“. Т.2. София: Издателство на БАН „Проф. М. Дринов“, с. 59 – 66.

- (Garavalova 2020: Garavalova, I. Za nyakoi morfologichni osobenosti na imennata sistema na govora na s. Rechane, Prizrensko. – V: Sb. „Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsia na Institutata za balgarski ezik „Prof. L. Andreychin“. T.2. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. M. Drinov“, s. 59 – 66.)
- Гаравалова 2021а: Гаравалова, И. Нови данни за фонетичната система на с. Речане, Призренско. – *Известия на Института за български език “Проф. Л. Андрейчин”*, № 34, с. 56 – 108. (Garavalova 2021a: Garavalova, I. Novi dannii za fonetichnata sistema na s. Rechane, Prizrensko. – *Izvestia na Institutata za balgarski ezik “Prof. L. Andreychin”*, № 34, s. 56 – 108.)
- Гаравалова 2021б: Гаравалова, И. Българските начини на назоваване на домашната котка в общославянски и европейски контекст – В: Сб. „От традиционна към интерактивна лингвогеография. Сборник в чест на сто и десетата годишнина от рождението на проф. Ст. Стойков (1912 – 1969)“. София: Изд. на БАН „Проф. М. Дринов“, с. 83 – 98. (Garavalova 2021b: Garavalova, I. Balgarskite nachini na nazovavane na domashnata kotka v obshtoslavyanski i evropeyski kontekst – V: Sb. „Ot traditsionna kam interaktivna lingvogeografia. Sbornik v chest na sto i desetata godishnina ot rozhdenieto na prof. St. Stoykov (1912 – 1969)“. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. M. Drinov“, s. 83 – 98.)
- Гаравалова 2022: Гаравалова, И. Източнобългарски черти в говора на с. Речане, Призренско. – В: Сб. *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 376 – 384. (Garavalova 2022: Garavalova, I. Iztocnobaalgarski cherti v govora na s. Rechane, Prizrensko. – V: Sb. *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsia na Institutata za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“*. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, s. 376 – 384.)
- ОЛА 2000: *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Выпуск 2. Животноводство*. Warsaw. (OLA 2000: *Obshteslavjanskij lingvisticheskiy atlas. Serija leksiko-slovoobrazovatel'naja. Vypusk 2. Zhivotnovodstvo*. Warsaw.)
- Панайотов 2001: Панайотов, В. *Българо-словашкият лексикален паралелизъм в лингвогеографски аспект*. София. Дисертация. (Panayotov 2001: Panayotov, V. *Balgaro-slovashkiyat leksikalen paralelizam v lingvogeografski aspekt*. Sofia. Disertatsiya.)

ON SOME ZOONYMS IN THE SPEECH OF RECHANE VILLAGE, PRIZRENSKO

Iliyana Garavalova

Institute for Bulgarian Language – BAS

garina@abv.bg

Abstract. The article is a result of a research that is part of the execution of the project “The speech of Rechane village, Prizrensko (with a particular overview of the morphological system)” of the Department of Bulgarian Dialectology and Linguistic Geography of the Institute for Bulgarian Language – BAS. Its main goal is to present part of the lexical treasure of the dialect of Rechane and more specifically some of the ways of naming domestic and wild animals in it. In the analysis of the presented in the study zoonyms that are an interest from the viewpoint of semantics and word formation, it is stressed on both their phonetic and morphological peculiarities, which represent an evidence for the belonging of the researched dialect to the Bulgarian linguistic field. The research is done in dialect context by stressing the bonds between the speech of Rechane and other Bulgarian dialects. The analysis is done entirely based on material that is personally collected by the author himself during the conduct of the candidate student courses of Bulgarian language, Literature, History and Culture for the Bulgarian minority in the Rechane village, Prizrensko, in the period between years 2015-2023.

Key words: *dialectology, linguistic geography, dialect lexicology, zoonym, etc.*

Iliyana Garavalova
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

<https://doi.org/10.7546/ConfIBL2024.18>